

Josip MATEŠIĆ
Filozofski fakultet, Mannheim

PRIVIDNOST KATKAD VARA. O "FAUX AMIS" U FRAZEOLOGIJI

Usporedbom leksičko-semantičkog sustava frazema dvaju jezika, uočiti ćemo riječi koje se unatoč jednakom ili sličnom obrascu sadržajno ne poklapaju, te zbog toga često dolazi do pogrešaka u dvojezičnoj komunikaciji. Za takve se pseudoekvivalente uvriježio termin *faux amis* (lažni prijatelji). Ta problematika privlači pozornost leksikografa s praktičnog i teoretsko-lingvističkog gledišta. U članku će se analizirati i nekoliko primjera *lažnih prijatelja* u hrvatskome i njemačkom jeziku.

Jezik kao živo biće neposredno utječe na društveni, socijalni i ekonomski razvoj jezične zajednice. On je i postojani posrednik među narodima te je u njegovu tkivu utkana snažna dinamika razvoja. Ovaj proces izaziva neprekidne i trajne promjene unutar jezičnog bića, posebice rječnika. Nastaju nove riječi, jedne zastarijevaju, postepeno nestaju ili se naglo gube, dok druge doživljuju fonetske, morfološke i semantičke promjene. Ove pojave, praćene obično čestim proturječnim tendencijama, uvjetuju razni unutarjezični i izvanjezični čimbenici.

Već djelomičan pogled na znanstveni opus B. Finke pokazuje da je njegovo neumorno pero dohvaćalo i teme iz leksikografije. Bijahu to, na primjer, pitanja zakonitosti i promjena u rječničkom posjedu hrvatskoga jezika i njegovih dijalekata (čakavskoga i kajkavskoga), odnos društva prema razvoju hrvatskog standarda, s time u vezi i njegova leksika, utjecaj drugih jezika na rječničko blago hrvatskoga jezika i dr. Ovom okružju jubilarčeva znanstvenog interesa posvećen je naš rad, u kojem istražujemo problem utjecaja i nastalih promjena u leksičko-semantičkom sustavu frazeologije hrvatskog jezika u usporedbi s njemačkim jezikom i podudarnim pojavama nekih slavenskih jezika.

Uspoređujemo li leksičko-semantičke sustave dvaju jezika, uočiti ćemo riječi koje se unatoč jednakom ili veoma sličnom obličnom obrascu sadržajno ne poklapaju, što u dvojezičnoj komunikaciji često vodi ka pogrešnoj interpretaciji. Za tako nastale "pseudoekvivalente" uvriježio se u znanstvenoj i prevodilačkoj literaturi termin *faux*

amis, engl. *false friends*, njem. *falsche Freunde*, rus. *ložnye druž'ja perevodčika*, u hrvatskom prijevodu 'lažni prijatelji'¹. Na primjer

promocija (od lat. *promovere*) znači u hrvatskom 1. *podjeljivanje akademske časti* (npr. *doktorata*) 2. *promaknuće, unapređenje, imenovanje na viši položaj* 3. *predstavljanje, npr. prve izvedbe filma, novoizašle knjige publici*. Za razliku od hrvatskog jezika njemačka riječ *Promotion* znači (*Verfahren zur Erlangung/Verleihung des akademischen Grades eines Doktors* 'postupak za dobivanje akademske titule doktora'. Riječ

kiks (: engl. *kick*) došla je u hrvatski jezik posredstvom njemačke riječi *Kick* *pogrešan udarac, promašaj npr. lopte u nogometu*, zatim *pogreška uopće*; u njemačkom je naprotiv prvotno značenje *Tritt* 'korak, hod', zatim *Stoß* 'udarac', kasnije 'udarac u nogometu', no bez značenja kao u hrvatskom *pogreška*. Glagol (s)kiksati učiniti kakav nepromišljeni čin, kakvu pogrešku, također od njemačkog *kicksen stechen, stoßen* 'bosti, udarati, gurati'; u razgovornom njem. *gicksen* 1. *einen (leichten) Schrei ausstoßen* '(tiho) (za)kričati' 2. *stechen, stoßen* 'bosti, udarati'. I ovdje je evidentna odvojenost semantičkih struktura.

Da je ova problematika privlačila i privaći pozornost leksikografa, dva su osnovna razloga: s praktičnoga gledišta, u svrhu pravilnog prevođenja, izbjegavanja pogrešne interpretacije i s teoretsko-lingvističkoga gledišta, da se putem adekvatnog metodološkog postupka pojasni geneza dane semantičke različenosti. S ovim u svezi pojavio se i termin *interlingvalna homonimija*, koji zagovaraju neki frazeolozi i leksikografi². Imamo li u vidu definiciju *faux amis* u smislu jezičnog znaka dvaju jezika s istom formalnom ali neistovjetnom semantičkom strukturom, čini se, moglo bi biti opravdano govoriti i o *međujezičnoj homonimiji*. Međutim, primjeri to potvrđuju, semantički odnosi u *faux amis* nisu uvijek homonimski. Zapravo u većini slučajeva distinkcija se unutar semantičke razine dvaju poredbenih jezika obično samo jednom pojavljuje, drugim riječima *međujezična homonimija* zahvaća samo jedan dio semantičkog polja. Prema tome pojam homonimije tu nije primjenljiv. Na primjer riječ

dramaturg njem. *Dramaturg*, u oba jezika znači *književni savjetnik u kazalištu/filmskom poduzeću koji bira komade za repertoar*. Osim toga *dramaturg* je u hrvatskom jeziku i *pisac, autor kazališnih komada*, čega u njemačkom jeziku nema.

Sve gore rečeno vrijedi i za jezičnu jedinicu, zvanu frazem³. Mnogobrojne potvrde

¹ Začuduje da ove sintagme i njezina tumačenja nema niti u *Rječniku stranih riječi*, B. Klaića, niti u *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva*, R. Simeona.

² Ju. P. Gol'ceker, *Frazeologičeskaja omonimija v bliskorodstvennyh jazykah*, u: *Voprosy frazeologii*, Samarkand 1979, sv. XIV, str. 96-101.; M. Leonidova, *Meždujezikova omonimija na frazeologičnite ravniste v ruski i bulgarski ezik*, u: *Slavjanskaja filologija*, Sofija 1983., sv. XVII, str. 173-180.

³ Budući da nema uskladenog mišljenja o tome - što je frazem? - mi polazimo od definicije frazema »manhajmske škole«: Frazemi su jedinice jezika značenjskoga karaktera koje se kao cjelina reproduciraju u govornom aktu raspoložujući pri tome najmanje dvjema autosemantičkim riječima, od kojih bar jedna pokazuje semantičku preinaku i koje (jedinice) u rečenici mogu vršiti sintaktičku funkciju.

u slavenskih i neslavenskih jezika svjedoče o postojanju frazema s istom ili gotovo istom formalnom i identičnom semantičkom strukturom. Nekoliko primjera u hrvatskom, njemačkom i ruskom jeziku:

otvoriti oči komu, jmdm. die Augen öffnen, otkryt' komu glaza
naći zajednički jezik, eine gemeinsame Sprache finden, najti obščij jazyk
hladni rat, kalter Krieg, holodnaja vojna
druga strana medalje, die andere Seite der Medaille, obratnaja storona medalj
praviti od muhe slona, aus einer Mücke einen Elefanten machen, delat' iz muhi slona
kao grom iz vedra neba, wie ein Blitz aus heiterem Himmel, kak grom sredi jasnogo neba
tantalove muke, Tantalusqualen, tantalovy muki.

Budući da se frazem u formalnom pogledu (najmanje dva punoznačna člana) razlikuje od leksema (jedan član), valja precizirati što se u poredbenoj frazeologiji podrazumijeva pod identitetom forme, odn. kongruencije. Ovdje se ne radi kao u leksema (usp. *špliter : Splitter*) o u osnovi istovjetnoj glasovnoj podudarnosti, nego o kalkiranju, o "otisku", a, u stvari, preinaci značenja leksičkih jedinica. Znači to da valja imati u vidu morfološko-sintaktičku podudarnost članova čvrste sveze obaju jezika kao i identičnu usvještenost pripadnika jezične zajednice s obzirom na motivacijski proces kakve predodžbe ili slike.

Pokušamo li utvrditi podrijetlo i međujezične utjecaje gore navedenih frazema, neće to biti lako svagdje objasniti, iako to ponegdje na prvi pogled izgleda. Koji frazem, u kojem jeziku valja smatrati izvornim ili da je nastao bez utjecaja, a koji putem stranog utjecaja? Problemu postanka i evolucije frazeološke jedinice posvećeno je u novije vrijeme dosta radova⁴, uglavnom iz oblasti biblije, mitologije, folkloru, te somatologije.

Iako tzv. pseudoekvivalentne pojave, kako smo već istakli, stvaraju teškoće u praksi, frazeološki pa i etimološki rječnici uglavnom ne donose iscrpnijih teoretskih objašnjenja koja bi upućivala na ispravna rješenja. Nerijetko se zapostavlja i činjenica da postoje važni čimbenici: vremenski, međujezični, socijalni i dr., koji uvjetuju ali i utječu na pojavu značenjske istovjetnosti kao i različnosti nekog frazema. Za ilustraciju nekoliko primjera. Za frazem

nabiljati rogove komu varati/prevariti muža, izvršiti preljubu,

daju se potvrde u većini evropskih jezika:

jmdm. Hörner aufsetzen, njem.

to bestow a pair of horns upon one's husband, engl.

hoornen zeten, nizoz.

planter des cornes, mettre des cornes à qu, franc.

avere/far/porre le corna, tal.

⁴ Ranier Eckert, Kurt Günther, *Historische Phraseologie*, u: *Die Phraseologie der russischen Sprache*, Langenscheidt, 1992., str. 130–132, s ondje navedenom literaturom.

poner cuernos, španj.

slagam na njakogo rogá, bug.

nasadit muži parohy, *nasadit komu rohy*, češ.

przypiac/przyprawić komuż rogi, polj.

nastavit'/nastavljat' komu-l. roga, rus.

nasadit manželovi parohy, slovač.

Kako je nastao ovaj frazem? Gdje je njegov izvor? Kako su tekli međujezični utjecaji? Na ova pitanja većina rječnika ne daje odgovora. Kodificirano je jedino tumačenje značenja. Izuzetak predstavljaju njemački leksikografi. Duden smatra da frazem upravo znači *jmdn. zum Hahnrei machen* 'nekoga učiniti/napraviti rogonjom'. Riječ rogonja koja je danas sinonim za, tj. isto što i *prevareni muž*, imala je prvotno značenje *uškopljani pijetao*, *kopun*. Interesantne pojedinosti o genezi ovog frazema iznosi njemački leksikograf i frazeolog Lutz Röhrich⁵. Već u literaturi starih Grka i Rimljana frazem je nazočan, a o njegovu postanku postoji više spornih tumačenja. U njemačkoj književnosti za *prevarena muža* nastala je simbolična izreka *onaj koji nosi rogove*, *onaj koji dobiva rogove od svoje žene*, dok Goethe za nj kaže *počašćen je ukrasnim rogovima*. Ista tema zaokuplja pažnju umjetnika u srednjovjekovnom slikarstvu. Nizozemski slikar Georg Hafnagel (1956) slika uškopljen pijetla s jelenjim rogovima kako sa zvončićem oko vrata i svezanih ruku jaše na magarcu. Njega požuruje žena s batinom, do pojasa razdjevna, jašući na drugom magarcu. U komedijama i vodviljima srednjovjekovne književnosti ulogu glavnog junaka često igra ismijani, prevareni muž, zvan *rogonja*. Riječ rogonja nazočna je također u evropskim jezicima: njem. *Hörnerträger*, *Hornträger*, *Hornhans*, *Hornbock*; nizoz. *horendrager*; engl. *to horn*, *to hornify*, *to cornute*; tal. *cornuto*, španj. *cornudo*; francuski komediograf Molière šaljivo takva junaka naziva *Seineur Cornelius*. Velika je vjerojatnost da je riječ rogonja s danom konotacijom postala ishodištem, poslužila kao predložak pri tvorbi frazema *nabiljati rogove komu*. Kako je pak nastao pojam rogonja, o tome se može samo nagađati jer nema za to pouzdanih dokaza. Jedni smatraju da bi to mogla biti gesta, o čemu ima potvrda u starogrčkim i starorimskim izvorima s prikazanim simbolom figure kako ona, tj. žena s dva ispružena prsta pokazuje na dva muškarca, drugi opet drže da je mogla kakva životinja, na primjer vol ili jarac, izazvati asocijaciju uvjetujući postanak pojma. Ako se sada upitamo, gdje tražiti ishodište hrvatskom frazemu, mogao je to biti, prema našem mišljenju, njemački jezik. Njemački glagoli *setzen*, *aufsetzen*, *ansetzen*, *aufpflanzen* sadržajno odgovaraju hrvatskim sintagmama *nabiljati*, *natučiti/naticati*, *nasaditi (rogove)*. Tu je semantička podudarnost neosporna. U nekim pak slavenskim jezicima u usporedbi s njemačkim javljaju se i druga značenja, pa je semantička identičnost uočljiva samo u varijante *prevareni muž*. Na primjer, u ruskom jeziku pored značenja *prevareni muž* isti frazem još znači *oskorbljat'/unižat' dostoinstvo/čest' kakogo libo mužčiny sožitel'stvom s ego ženoj* 'vrijedati/ponižavati dostojanstvo/čast nekog muža zbog odnosa s njegovom ženom'.

⁵ *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*, Freiburg–Basel–Wien, 1982., sv. 2, str. 434–437.

U hrvatskom jeziku frazem
od Adama i Eve znači 1. *od početka, od davnine* 2. *izdaleka*
od Adama i Ewy, polj. *od początku* 'od početka' (jedno značenje)
ot Adama, odn. načinaja s Adama, rus. 1. *s drevnosti* 'od davnine' 2.
izdaleka 'izdaleka' kao u hrvatskom (dva značenja)

seit Adams Zeiten/Tagen njem. *seit je, solange man denken kann* 'od davnine' i

von Adam und Eva abstammen schon lange bekannt/uralt sein 'biti prastar/već dugo poznat'. Tako je u razgovornom jeziku, a u književnom bez glagola:

von Adam und Eva u značenju od početka, kao u hrvatskom pod 1.

Za ovaj frazem biblijskog podrijetla nalazimo rane potvrde u pojedinim jezicima. Neriješeno je pitanje do danas, u kojem se jeziku frazem prvi put pojavio. Isto tako možemo samo nagađati, je li on u slavenske jezike došao utjecajem, moguće, njemačkog ili obratno. Tek analiza vrela pokazala bi slijed međujezičnih utjecaja kao i nastale razlike s obzirom na formalno i semantičko ustrojstvo frazema.

Koji su obrasci najobičniji na semantičkom planu pri usporedbi hrvatskih i njemačkih frazeoloških jedinica jednake ili slične formalne strukture? Kada se *faux amis* realizira, ako je za tvorbu hrvatskog frazema poslužio njemački uzor? Promotrimo sljedeće primjere. Frazem *stajati/koštati koga glave izgubiti život, platiti životom* nastao je prema njemačkom jmdn. den Kopf kosten *jmdn. ruinieren* 'nauditi, naškoditi komu'. Što je prouzročilo semantičku diferenciju u ovim jezicima? Njemački frazem mogao je nastati pomoću predodžbe, putem asocijacije o nekadašnjoj praksi kada se vršila smrtna kazna strijeljanjem (pogotkom metka) u glavu. Tijekom vremena motivacijska slika prvotnog značenja je izbljedjela, mada se nije posve izgubila, dok se novo značenje obrazovalo. U hrvatskom, naprotiv, zadržala se u svijesti ishodišna predodžba i njoj odgovarajuće značenje do danas. Primjer je naročito zanimljiv jer semantička bliskost može biti lakim povodom pogrešnoj interpretaciji te netočnom prijevodu. U frazeologiji primjeri ove vrste nisu mnogobrojni.

Brojniji su primjeri frazema koji (u oba jezika) imaju istu ili posve sličnu čvrstu svezu ali nejednako semantičko polje, budući da jedan od jezika posjeduje jednu ili više značenjskih varijanata. Prema biblijskom tekstu: »proći ću danas sva tvoja stada i odvojiti sve pjegave i šarene ovce i sve crne ovce...« (Mojsije 30, 32) nastao je frazem

crna ovca 1. *osoba koja odudara od sredine svojim postupcima/osobinama/svojstvima* te 2. *izuzetak uopće*

das schwarze Schaf der Familie, njem. *der Schuldige, die von den Angehörigen durch unsittliche Lebensführung unvorteilhaft abstechende Person* 'krivac (u obitelji), veoma upadna osoba zbog nečudorednog ponašanja' i

das schwarze Schaf *derjenige in einer Gruppe, der sich nicht einordnet, der unangenehm auffällt* 'osoba koja odudara od sredine, koja zbog neugodnih postupaka upada u oči'. Kako u usporedbi s hrvatskim u njemačkom jeziku ne postoji značenje *izuzetak uopće*, semantička polja nisu istovjetna, hrvatsko je za varijantu šire, druga-

čije. Isto tako je i u frazema

skidati zvijezde s neba 1. *psovati, kleti* 2. *činiti nemoguće, biti spreman učiniti sve za koga*;

die Sterne vom Himmel holen wollen *die Sterne vom Himmel holen wollen versuchen, etwas unmögliches zu erreichen*, što odgovara hrvatskom značenju pod 2.

I vice versa, njemački jezik ukazuje na šire semantičko polje od hrvatskoga, npr.

jmdm auf die Füße treten 1. *jmdm. wehe tun, jmdn. beleidigen* 'učiniti nažao komu, uvrijediti koga' 2. *jmdn. zurechtweisen* 'pozvati koga na red', a hrvatski frazem

stati na prste komu *pozvati na red koga, doskočiti komu* odgovara njemačkom značenju pod 2.

aus erster Hand 1. *aus bester Quelle, authentisch* 'izvoran, nepatvoren' 2. *vom ersten* 'direktno', i hrvatski frazem

iz prve ruke *bez posrednika, direktno* odgovara njemačkom značenju pod 2.

mit leeren Händen 1. *ohne etwas mitzubringen, ohne ein Geschenk* 'bez poklona' 2. *ohne etwas erreicht zu haben, ohne ein Ergebnis* 'bez rezultata', i hrvatski frazem

(ostati) praznih ruku (*biti, ostati*) *bez uspjeha* odgovara njemačkom značenju pod 2.

von der Bildfläche verschwinden 1. *sich plötzlich entfernen, verschwinden* 'naglo se udaljiti, nestati' 2. *in Vergessenheit geraten* 'biti zaboravljen' i hrvatski frazem

nestati s lica zemlje *naglo se udaljiti, izgubiti se* odgovara njemačkom značenju pod 1.

Iz rečenoga slijedi da 1. u frazema dvaju jezika s istom ili posve sličnom obličnom strukturom izbija na semantičkom planu značenjska različitost. Činjenica, koju treba imati u vidu u praksi, prvenstveno kod prevođenja. 2. Da bi se polučila semantička distinkcija u poredbenih jezika, neophodna je analiza frazeoloških jedinica. Često s naglašenim historijskim aspektom. Točan suodnos, egzaktno uspostavljanje ekvivalencije spada u ključno pitanje frazeološke leksikografije. Ono, međutim, nadilazi okvir jezikoslovlja. U frazem, u njegov semantički iskaz kao rijetko gdje, utkan je čitav niz kulturno-socijalnih komponenata. Jer, frazeologija je uvijek vezana za određeno podneblje i kulturu naroda, pa se u njoj snažno izražava i izvanlingvistička, materijalna svijest danog jezika i naroda.

Kratice:

jmdm. — jemandem 'nekomu'

jmdn. — jemanden 'nekoga'

Rječnici

- Duden. *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten*, sv. 11, Mannheim—Leipzig—Wien—Zrich, 1992.
- Filipović, Rudolf, *Englesko-hrvatski rječnik*, Zagreb, 1955.
- Matešić, Josip, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb, 1982.
- Matešić, Josip, *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*, Zagreb—München, 1988.
- Molotkov, A. I., *Frazeologičeskij slovar' ruskogo jazyka*, Moskva, 1967.
- Košev, A., Leonidova, M., *Българско-руски frazeologičen rečnik*, Sofija—Moskva, 1974.
- Röhrich, Lutz, *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*, sv. 4, Freiburg—Basel—Wien, 1979.
- Siebenschein, Hugo, *Německo-český slovník, Deutsch-tschechisches Wörterbuch*, sv. 1, Prag, 1988.
- Skorupka, Stanisław, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, sv. 2, Warszawa, 1974.
- Veda, *Krátky slovník slovenského jazyka*, Bratislava, 1987.
- Wahrig, *Deutsches Wörterbuch*, Gütersloh, 1970.

“FAUX AMIS” IN DER PHRASEOLOGIE

Zusammenfassung

Beim Vergleich der lexikalisch-semantischen Systeme zweier Sprachen erscheinen Phraseme, die trotz gleicher bzw. ähnlicher äußerer Gestalt inhaltlich nicht (voll) übereinstimmen, und somit eine oft unterschätzte Fehlerquelle in der zweisprachigen Kommunikation darstellen. Für derartige “Pseudoäquivalente” wird der Terminus *faux amis* (lažni prijatelji) verwendet. Dieser Terminus wird im Aufsatz kurz vom praktischen und theoretischen Aspekt erläutert. Ausgehend von der deutschen und kroatischen Sprache wird an einigen Beispielen gezeigt, in welchen Fällen Unterschiede auf der semantischen Ebene bei Phrasemen mit gleicher/ähnlicher Struktur auftreten.